As liñas tortas da República: unha visión de conxunto sobre o poder local na provincia de Ourense, 1931-1936

Miguel Cabo Villaverde
Raúl Soutelo Vázquez

INTRODUCCIÓN

A provincia de Ourense ten sido o escenario peor atendido pola historiografía contemporaneísta galega das dúas últimas décadas, a pesar dalgunhas aportacións feitas desde a "academia" ou fóra dela, que foron ampliando o noso coñecemento do pasado máis inmediato envolto ata hai pouco nun océano de sombras[1]. Outro factor que aínda dificulta máis a elaboración de estados da cuestión sobre fenómenos sociais concretos desde unha perspectiva evolutiva no longo prazo para o conxunto galego é a existencia de desequilibrios evidentes que se aprecian no tratamento desigual que teñen merecido determinadas temáticas e diferentes etapas do noso devir histórico recente. A primeira disparidade é a existente entre o volume de estudios dedicados ós séculos XIX e XX, en favor deste último, o que non quere dicir, sen embargo, que o nivel de coñecemento do noso século sexa satisfactorio nin moito menos. Lembremos, por exemplo, a falta de atención historiográfica que teñen merecido tres etapas ou temas decisivos neste século das masas que está a piques de rematar:

— O desinterese polas formas de organización (cooptación, estructuración interna, etc.) e funcionamento dos partidos monárquicos da

1. Para un estado da cuestión *vid.* Beramendi, J. G., "Tres lustros para investigar dous séculos: un desenvolvemento desigual", en *Semata* 8, 1996, pp. 243-73. Na mesma publicación, mais centrado nun campo de investigación específico privilexiado nos últimos anos, *vid.* Artiaga Rego, A. e Baz Vicente, Mª. J. "Os estudios de Historia Agraria da Galicia contemporánea. 1982-1992: balance dunha década", pp. 275-302. Pode servir tamén como guía dalgunhas das liñas de investigación abertas na actualidade o volume colectivo Fernández Prieto, L., Núñez Seixas, X. M., *et al. Poder local, elites e cambio social na Galicia non urbana (1874-1936* USC*)*, Santiago de Compostela, 1997.

Restauración, que nos mantén case nun absoluto descoñecemento dos modos e prácticas "normalizadas" coas que se xestionaba o poder político por parte das faccións que realmente o monopolizaban[2]. Mesmo para o período da Segunda República, un dos privilexiados pola nosa historiografía debido ó seu atractivo intrínseco e á maior diversidade de fontes existentes, temos aínda moitas eivas que nos impiden trazar un panorama de conxunto satisfactorio. Isto explícase nalgúns casos polo presente subxectivador desde o que investiga o propio historiador, case sempre comprometido coa tarefa de xustificar algún modelo político para o futuro fundamentándoo na súa análise do Pasado[3], ou polas limitacións ou non dispoñibilidade de fontes documentais que obrigan a aplicar métodos alternativos para achegarnos ás dinámicas do período que nos ocupe[4].

— Os sete anos decisivos da Dictadura de Primo de Rivera en Galicia, nos que se resolveu o problema histórico da cuestión foral co Decreto de Redención de 1926, acometeuse un importante labor de *rexeneración administrativa* a nivel local, da que aínda está por calibrar o seu verdadeiro alcance, e isto imprimiulle certas esperanzas de *saneamento cívico* ó conxunto da sociedade que se traduciron na actitude de apoio inicial ó réxime que adoptaron diferentes faccións políticas e organizacións do movemento obreiro e campesiño que desafiaran abertamente o caduco sistema

2. O que presenta, ademais, o risco engadido de aceptar [in]conscientemente dun xeito acrítico, a visión interesada dos actores individuais ou colectivos que estaban excluídos do sistema político do Turno (galeguistas, agrarios, movemento obreiro, republicanos...), que son os únicos nos que polo de agora temos concentrado case exclusivamente a nosa atención os contemporaneístas galegos.

3. Lembremos por exemplo a atención privilexiada que teñen merecido o nacionalismo galego ou o proceso estatutario, mentres se mantiñan nun total anonimato historiográfico as formacións políticas que marcaron o rumbo político xeral do período e que monopolizaban as esferas de poder a todos os niveis. Referímonos, claro está, ás organizacións republicano-burguesas de ámbito estatal (Partido Radical, Partido Radical Socialista, Acción Republicana), á propia ORGA e mesmo á CEDA, da que pouco se sabía ata a tese de doutoramento e os posteriores traballos de Emilio Grandío. *Vid.* Grandío Seoane, E. *La C.E.D.A. en Galicia (1931-1936).* Tese de Doutoramento defendida na USC, 2 vols., 1995 (en vías de publicación). Sobre a ORGA pode consultarse Velasco Souto, C. *A "Organización Republicana Gallega Autónoma" (ORGA) na II República e a súa incidencia no proceso autonomista galego.* Memoria de Licenciatura defendida na USC, 1981, pr. ms., se ben este autor non continuou posteriormente con esta liña de investigación.

4. Resultan ilustrativos a este respecto dous exemplos relativos a Ourense. A "desaparición" da meirande parte dos fondos históricos do Goberno Civil de Ourense, que representa un obstáculo considerable para estudiarmos a dinámica política, sindical, agrarista, na provincia, forzando ó uso exclusivo de fontes e métodos alternativos como a prensa, a memoria oral e os arquivos locais ou privados. Outras veces, nin o enfoque microhistórico abonda para superar por completo as devanditas carencias, de aí por exemplo que mesmo nun destes estudios de ámbito local se recoñeza a imposibilidade de averiguar a adscrición política dos membros da corporación de Celanova, máis alá dunha probable adscrición republicana improvisada, a partir da documentación do Arquivo Municipal e as fontes hemerográficas empregadas; *Vid.* Rodríguez Teijeiro, D. "Transición a la II República en el ayuntamiento de Celanova", en J. de Juana e X. Castro, dirs. *Aspectos históricos de Ourense. Anexo ás VIII Xornadas de Historia de Galicia*, pp. 251-64.

político da quenda dinástica[5]. O Directorio deseñou unha política para Galicia que estivo marcada por unha cosmovisión paternalista e populista materializada na realización de abundantes obras de utilidade pública (estradas, fontes e camiños veciñais, aumento de carterías...) e no pulo modernizador agrícola, renovando e aumentando os servicios estatais de asistencia técnica ás explotacións agrogandeiras, co obxectivo último de acadar unha reforma agraria de tipo técnico que desactivase a conflictividade social nas parroquias galegas, aproveitando de paso, a bonanza económica dos anos vinte[6].

— Algo semellante ten acontecido co primeiro franquismo, do que a penas coñecemos nada alén da represión dos primeiros anos da guerra ou da resistencia antifranquista nos posteriores anos de medo e fame da posguerra, fenómenos estes de innegable transcendencia pero que non abondan *per se*, para definirmos e abranguer o obxecto de estudio na súa totalidade. Esta arrasou o tecido asociativo que artellara a sociedade civil galega nos corenta anos precedentes, certificando co sangue dos perseguidos e "claudiados" o paso a unha situación caracterizada pola inexistencia de oportunidades legais para as clases subalternas manifestar calquera forma de descontento ou protesta social[7].

Nós non pretendemos desde logo, descubrir mediterráneos con este traballo, tan só facer unha aportación ó estudio do poder local en Ou-

5. A incorporación ó novo réxime de figuras políticas procedentes do Maurismo coma o propio Calvo Sotelo, e de correntes de opinión de raíz costista moi críticas coa "vella política", dáballe visos de credibilidade á aplicación por fin, dun programa rexeneracionista no que se involucraron inicialmente as organizacións confesionais, parte do sindicalismo de clase e importantes sectores das clases medias. A promesa dunha férrea cirurxía que extirpase o cancro caciquil das vellas elites locais foi, sen dúbida, o incentivo principal para a cooptación de boa parte dos cadros directivos das organizacións agrarias a través da Unión Patriótica que actuou como unha oficina de recrutamento de cargos públicos. Remitimos ó lector interesado neste período a nivel galego ás obras xerais, como X. R. Barreiro Fernández, *Historia contemporánea. Política (siglo XX)*. Volume VIII do proxecto Galicia, Hércules de Ediciones, 1991, capítulo 5º; ó traballo de terceiro ciclo de M. Abuín Duro. *Galicia na crise da Restauración e o establecemento do Directorio Militar*. USC, pr. ms. 1990, para a acollida do golpe de Estado, e ás útiles páxinas que lle adica Marcos Valcárcel na súa Tese de Doutoramento. *Vid*. Valcárcel López, M. *Ourense, 1931-1936: Estructura económica e comportamentos políticos* USC, 1993, pr. ms. pp. 157-69.

6. Sobre esta cuestión Fernández Prieto, L. en *Labregos con ciencia. Estado, sociedade e innovación tecnolóxica na agricultura galega. 1850-1939*. 1992, Xerais, Vigo, pp. 128-39. O propio Réxime lucía estes logros na súa publicística, como os verdadeiros relatorios de obras e investimentos que baixo o título de *Avance da provincia de...* se publicaron en 1929 para cada unha delas. A historiografía recente ten sido, en xeral, moi considerada coa primeira dictadura, quizais pola súa instauración incruenta como alternativa case desexada fronte ó esgotado réxime oligárquico da Restauración, pola política reformista que desenvolveu e mesmo pola saída pacífica que tivo cando a sociedade civil apostou pola ruptura democrática. Así por exemplo, o xuízo globalmente positivo do profesor Barreiro en *Historia Contemporánea de Galicia*, vol. I, pp. 439-42.

7. Fernández Prieto, L. "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina, 1936-1942" en *Historia Social* 15, 1993, pp. 49-65; e "Guerra Civil e Franquismo", en AA.VV. *Nova historia de Galicia*, Ed. Tambre, A Coruña, 1996, pp. 451-510.

rense durante a Segunda República a partir de fontes localizadas nos fondos do Ministerio de Gobernación no Arquivo Histórico Nacional e no Arquivo Xeral da Administración de Alcalá, que permiten paliar algúns dos impedimentos apuntados con anterioridade[8].

1. 1931: PUNTO DE PARTIDA E PUNTO DE CHEGADA

Se a etapa primorriverista en Galicia segue a ser para a historiografía galega un territorio case inexplorado, para o caso ourensán que agora nos ocupa téñense apuntado algúns trazos que semellan ben fundamentados: a boa acollida unánime que tivo o golpe, coas consabidas excepcións daqueles axentes locais vencellados á *vella política* que foron as víctimas aparentes dos afáns depuradores dos primeiros intres, e dos anarquistas e comunistas, igual que para o conxunto do país; ou as esperanzas que espertou a instauración do Directorio Militar nun amplo espectro social e político que ía desde os galeguistas da *Irmandade Nazonalista Galega* atraídos polo reclamo da Mancomunidade, ata os líderes das organizacións campesiñas do movemento agrario[9]. Atopamos así na directiva da *Unión Ciudadana de Orense* constituída o 1 de marzo de 1924, unha nutrida representación agraria: Manuel Picouto, que tamén era deputado provincial, José López Requejo (director de *La Zarpa*), Doroteo Gómez, Manuel A. Alberti...[10] Esta dinámica de integración de directivos agrarios no novo réxime deuse certamente en toda Galicia, pero nas restantes provincias os elementos da CRAG amosaron unha actitude máis cautelosa ante o golpe, e desmarcáronse da Ditadura en canto esta amosou desexos de se institucionalizar[11].

8. A obra máis exhaustiva con que contamos para a caracterización deste período é a tese de doutoramento de Marcos Valcárcel, xunto con outros traballos que este mesmo autor ten publicado a posteriori. *Vid.* M. Valcárcel, *Ourense*... Op. cit. e "O papel das elites urbanas na Galicia non urbana da Segunda República: o exemplo ourensán", en Fernández Prieto, Núñez Seixas *et al.* coords., *Poder local, elites*... Op. cit. pp. 225-41.

9. Daquela polarizado a nivel provincial, en dous bloques só aparentemente equivalentes na súa forza: a Federación Provincial (FPA) correspondente á *Confederación Regional de Agricultores Gallegos* (CRAG), e a Federación Católica-Agraria. Co cirurxián de ferro como garante da orde social, axiña quedaron en evidencia os febles alicerces do sindicalismo católico ourensán e foi a FPA a que forneceu o persoal político de recambio, converténdose "nos outros" encargados de aplicar o programa rexeneracionista e de eliminación dos vicios da "vella política" que propuña como obxectivos o novo réxime. O posicionamento dos líderes agrarios a favor dunha dictadura sempre que acometese reformas a grande escala xa tiña precedentes nalgúns editoriais de *La Zarpa* logo da derrota electoral nas eleccións a Cortes de 1923. O primeiro comunicado do Comité Executivo da CRAG tralo golpe foi inequívoco: "Para el saneamiento político de España. Los agricultores gallegos ofrecen su colaboración al Directorio" (LZ 5-X-1923).

10. *Avance de la Provincia de Orense 1923-1929.* Madrid, 1929, p. 265.

11. É o que ocorre por exemplo en Lugo e aínda máis claramente en Pontevedra, neste caso en boa medida baixo o estímulo dos círculos máis progresistas da emigración; Cabo Villaverde, M. *O agrarismo*, Edicións A Nosa Terra, Vigo, 1998, pp. 153-55. Carece-

É tamén digna de ser salientada a relevancia que acadaron no aparello institucional do novo réxime e da Unión Patriótica os elementos procedentes do maurismo, coma o propio Salgado Biempica, arroupado polas credenciais anticaciquís que tal militancia conlevaba e aproveitando o peso político adquirido por Calvo Sotelo[12].

Son moitos os indicios que apuntan á capacidade de supervivencia das redes clientelares existentes antes de 1923, esencialmente no que se refire ás conservadoras vencelladas á familia Bugallal. Están, por unha banda, as continuas denuncias nese sentido de elementos de esquerda a partir de 1931, que incidirían na capacidade camaleónica que tiñan estes grupos de poder para reciclarse cun verniz republicano máis acorde cos tempos[13]. Pero tamén apuntan na mesma dirección os resultados das eleccións municipais de abril de 1931, en especial a filiación dos concelleiros proclamados polo deostado artigo 29 daquela lei electoral de 1907 coa que don Antonio Maura pretendera teoricamente desmouchar o caciquismo do sistema político da Restauración[14]. Examinaremos este asunto de seguido pero antes ímonos deter no xeito en que se efectuou o recambio de elites locais en dous concellos da periferia rural ourensá, onde as dinámicas sociopolíticas imprimidas por agrarios e retornados acadaran certa intensidade.

En Amoeiro a loita polo poder local víñase dando entre os bugallalistas de Antonio Miranda Altamirano, un dos maiores foristas da bisbarra que ocupaba a alcaldía coma antes fixeran seu pai e seu avó, e os liberais de Emilio González Diéguez, alias "O Tigre de Albeiros" que se enriquecera con prácticas usurarias, estudiou as fillas para mestras e, coa chegada da Dictadura, manobrou para converterse no home forte do novo réxime asumindo a alcaldía o 14 de outubro de 1924. Mantívo-

mos aínda de estudios monográficos que nos permitan aventurar tanto a proporción en que accederon os agrarios ó poder local como a fondura da fenda sufrida polos sectores que dominaran tradicionalmente a política local.

12. Sobre o entramado calvosotelista nesta provincia pódense consultar —ademais das referencias contidas na Tese de Doutoramento de Marcos Valcárcel—, Durán, J. A. "Función del calvosotelismo en la articulación de la derecha autoritaria (el caso de Ourense)", en De Juana, J. e Castro, X. (eds.). *VI Xornadas de historia de Galicia. Mentalidades colectivas e ideoloxías*, Deputación Provincial, Ourense, 1992, pp. 105-19.; e Núñez Seixas, X. M. e Grandío Seoane, E. "Clientelismo político y derecha autoritaria en la Galicia de la II República: una aproximación a través de la correspondencia de Calvo Sotelo", en *Spagna contemporanea* 12, 1997, pp. 67-88.

13. Un caso curioso é o de Viana do Bolo, onde en abril de 1935 a maioría de goberno radical lle retira a confianza ó alcalde, da mesma filiación política, ó tempo que lle escribe ó Gobernador Civil solicitándolle o seu cese por ser debedor de certas cantidades ó Concello e polo seu pasado de cacique upetista. AGA, Gobernación, Caixa 115.

14. A aplicación exitosa do célebre "carallo 29", moi aplicado na provincia ó longo da Restauración, presupuña un control tal da situación que os posibles rivais desistisen de presentar candidaturas, ou demostrar unha posición de forza que facilitase a negociación dos acordos necesarios para que non se presentasen máis aspirantes que o número de postos a cubrir.

se na poltrona municipal ata a renovación da corporación cos maiores contribuíntes do concello (26 de febreiro de 1930) que elixen alcalde de novo a don Antonio Miranda. O 5 de xuño de 1931 posesionáronse os electos o 12 de abril que integran xa a corporación republicano-socialista presidida por Castor Sánchez que rexerá os destinos dos chairegos ata a revolución de outubro de 1934 e denuncian que

> los elementos izquierdistas que lucharon en el agrarismo por cuanto fuese progreso y justicia sin caer en los manejos caciquiles soportaron 7 años de desgracia [...]. En enero de 1930 se organizaron en una entidad republicana coaligada con los socialistas en política municipal para luchar contra los renacidos bugallistas y el cacique local, que en Amoeiro cometieron siempre toda suerte de vilipendios y canalladas[15].

En Vilamarín esa competencia política estivera protagonizada polo retornado Francisco Pérez —alias "Pancho de Reádegos"—, que abandonara as filas agrarias seducido polo bugallalismo local, e os seus excorrelixionarios acaudillados por outros retornados coma os irmáns Guzmán Santeiro. Aquel foi detido logo dunha célebre folga agraria perdendo os seus postos de secretario e recadador municipal e os seus acólitos foron cesados pola Autoridade Militar nas sesións do 2 e o 5 de outubro de 1923. Entre os novos concelleiros figuran varios agrarios e liberais que seguían a familia dos Mosquera de Tamallancos. Esta corporación foi substituída nas sesións do 13 de marzo e 30 de abril de 1924 por outra na que se van consolidando os agrarios dirixidos por Esteban Puga Blanco, Manuel Guzmán Santeiro e José López Coba que representa a Sociedade de Agricultores de Vilamarín. Pero esta corporación é destituída de novo o 24 de maio de 1925 acusada de "carencia de actuación, negligencia y mala fe", nomeándose outra de propietarios

15. Artigo do propio Castor Sánchez en *La República* 6, 1-XI-1930. Os datos que aportamos figuran nos libros de actas de sesións plenarias do concello de Amoeiro e queremos agradecerlle á secretaria do mesmo a paciencia coa que nos facilitou no seu día a consulta dese arquivo. O seguinte testemuño resulta moi ilustrativo sobre o funcionamento das diversas redes políticas nestas terras: "Nos pagábamoslle rentas ó Miranda... Fomos porteiros do aiuntamiento vinte e dous anos e ganabámosche unha pta. cada día e ademais meu pai iba ganar elí a casa del porque o tiña sempre traballando elí e dáballe dúas pts. ¡Por eso nos fomos arriba!... El ó papá queríalle moito que cando había aquelas pelexas entre os mozos de Amoeiro e os de Parada sempre viñan onda o papá para que lle dixese a D. Antonio que fose responder polos detidos onda a Guardia Civil. E despois claro, cando era polo San Antonio estaban tres homes no portal recollendo os regalos que a xente lle levaba ó señor porque ó tempo eran os que mandaban... Cando había eleccións os da agraria e os liberais trataban de ganarlle... Os liberais eran unhos dunha casa grande que hai en Portecelos —el chamábase don Luís e era maestro e ela doña Gumersinda— e os Sotelos de Poutás que despois xa eran do Primo de Rivera... Ó tempo os deiquí íbanche votar a Trasalba, levaban un carro de bolos de pan e un pipote de viño e viñan borrachos pero sempre gañaban eles". Tirado da memoria de vida de Generosa Caride Vázquez (Parada de Amoeiro), entrevistada en abril de 1996 por Mª. Xosé López Álvarez e Raúl Soutelo, pp. 3, 8 e 11 da transcrición fonética, Arquivo Oral do Museo Etnolóxico de Ribadavia.

que permaneceu nas súas funcións ata que retoman o poder os conservadores de Ramón López Coba e Francisco Pérez[16]. O 11 de abril de 1931 varios membros do Comité Republicano local acaudillados por Manuel Guzmán Santeiro fan ondear a bandeira republicana no consistorio e o alcalde López Coba ordena que se manteña izada pensando sen dúbida naquilo de que a auga pasada xa non move o muíño...[17]

Vexamos agora brevemente as credenciais dos concelleiros que foron proclamados o 5 de abril de 1931 sen necesidade de pasar polo molesto trámite das urnas. O artigo 29º aplicouse en 26 dos 94 concellos cos que daquela contaba a provincia, afectando a un total de 299 postos que supuñan algo máis da cuarta parte das concellerías a repartir (1.150)[18]. Os grandes beneficiados foron precisamente os conservadores, que acaparaban 22 concellos e 247 concelleiros (máis do 80% dos así proclamados), o que convida a pensar que as redes bugallalistas na provincia resistiron con bastante éxito a vixilia dictatorial[19]. Se pretendemos establecer un elemento de comparación a nivel galego, atopámonos con que na provincia da Coruña foi aplicado o artigo 29º en 27 concellos en beneficio de 444 candidatos monárquicos e dous antimonárquicos; na de Lugo en 34 concellos a favor de 419 monárquicos e 4 antimonárquicos; e finalmente en Pontevedra en 31 concellos, con 323 e 61 concelleiros, respectivamente[20].

16. E que nunha das súas primeiras sesións (24-V-1925) nomea recadador-depositario a Manuel Guzmán, alugándolle ademais a súa casa por 200 pesetas anuais para establecer alí as dependencias da consistorial e secretaría que tradicionalmente mudaban de lugar con cada cambio de cor política nese concello.

17. Libros de actas de sesións plenarias e da Comisión Permanente de Vilamarín. Témonos achegado con máis profundidade á interesante dinámica sociopolítica deste concello en "Novas vías de acceso ó poder local. Instrumentación da violencia na protesta agraria e represión institucional no mundo rural: Ourense, 1890-1936", en Fernández Prieto, Núñez Seixas *et al.* coords., *Poder local, elites...* Op. cit., pp. 495-514, en especial pp. 504 e 506-7. A mesma tónica de pervivencia das vellas redes conservadoras podería ir aparecendo noutros moitos concellos a medida que vaia medrando o número de estudios locais.

18. Información procedente de diversos expedientes do mazo 30A de Gobernación no AHN. Os datos veñen desagregados por concellos e mais en forma de suma total de concelleiros segundo afiliación política, aínda que o cómputo final resulta inferior no caso dos conservadores á suma dos que se dan por concellos, que estimamos máis fiables e coinciden co resumo para todo o Estado (expediente 3). O total para a provincia sería de 247 conservadores, 42 centristas (a base de copos nos concellos de Parada de Sil, Pobra de Trives, Vilar de Barrio e Vilariño de Conso), 3 liberais, 3 independentes, 2 de Derecha Republicana, 2 socialistas e 1 indeterminado. En Laza e Leiro só se proclamaron candidatos polo artigo 29º nun dos distritos. Os concellos dominados polos conservadores serían os de Allariz, Bande, Blancos, Calvos de Randín, Cualedro, Entrimo, Esgos (8 postos para os conservadores e 3 para os liberais), Irixo, Laza (1º distrito), Leiro (1º distrito), A Merca, A Mezquita, Padrenda, Pontedeva, Quintela de Leirado, Ramirás, San Cibrán das Viñas, A Veiga, Verea, Melón, Muíños e Sandiás.

19. O caso contrario sería o dos liberais que desaparecen como tales do mapa electoral e se van integrando silandeiramente nas novas formacións políticas republicanas. Nese sentido (confluencia de elementos liberais no Partido Radical), M. Valcárcel, *Ourense...* Op. cit., p. 291.

20. O que demostra un pulo das distintas forzas republicanas claramente superior ó do resto das provincias. Esa cifra descomponse en 29 concelleiros radicais, 18 rexionalistas republicanos, nove socialistas e cinco indeterminados antimonárquicos. Polo artigo 29

Deixando a un lado os proclamados polo artigo 29, nas concellerías en liza o 12 de abril os monárquicos colleitaron unha ampla victoria, aínda que as cifras non sexan definitivas pola confusión dos momentos nos que se facía o reconto oficial e o gran número de electos dos que o Goberno non tiña constancia da súa filiación política no momento do cambio de réxime[21].

As eleccións municipais foron anuladas e repetidas en maio e outubro naqueles concellos onde se denunciaran irregularidades ou se aplicara o artigo 29, previo nomeamento de xestoras municipais desde o respectivo Goberno Civil. O caso de Ourense resulta de novo excepcional porque a repetición das eleccións tivo que celebrarse na totalidade dos concellos da provincia coa única e significativa excepción da capital. Atendendo as reclamacións dos socialistas e da Federación Republicana, Miguel Maura, que desempeñaba daquela a carteira de Gobernación, ordena tal medida a instancias igualmente do gobernador civil, segundo quen os comicios que trouxeran a República constituíran en Ourense, excepción feita da capital, unha "pura ficción" en favor do conservadurismo local[22].

Os correlixionarios de Casares Quiroga xa estaban daquela á fronte dos gobernos civís das catro provincias galegas, e a través deles tentou o político coruñés reforzar a implantación da ORGA no país, acadando resultados desiguais que van do absoluto control da política provincial na Coruña ata a imposibilidade de desbancar ó Partido Radical en Ourense como primeiro partido da provincia[23]. Neste caso a Deputación

eran maioritarias ademais as candidaturas republicanas nos concellos de Redondela, Tomiño e Cangas. AHN, Gobernación, mazo 30A, exp. 9.

21. Sc. Ben-Ami presenta os datos desagregados por provincias dos resultados, constando para Ourense 295 monárquicos e 4 republicanos proclamados polo artigo 29º 11 de cada unha destas adscricións trala votación na capital e no resto da provincia terían sido elixidos o 12 de abril 193 monárquicos, 12 republicanos e 1 "constitucional", para un total de 499, 27 e 1, respectivamente. Sen embargo, no momento da proclamación da República o Goberno non coñecía a filiación de 623 concelleiros máis que faltaban ata a cifra total dos correspondentes á provincia de Ourense; Ben-Ami, S. *Los orígenes de la Segunda República Española: Anatomía de una transición*, Alianza, Madrid, 1990, p. 450.

22. AHN, Gobernación, mazo 30A, exp.13. Isto explica que cando se efectuaron eleccións municipais parciais en todo o Estado (abril de 1933), en Ourense xa non fora necesario convocalas; AHN, Gobernación, mazo 51A, exp.17. O tránsito da Monarquía á República está estudiado para un concello concreto, o de Celanova, por Rodríguez Teijeiro, D. "Transición a la II República...", *Op.cit.*, onde se evidencia un alto grao de continuidade no persoal político entre a Dictadura e as corporacións saídas tanto das eleccións do 12 de abril como das do 31 de maio, continuidade que non se verá crebada ata a Xestora nomeada en marzo de 1936.

23. Grandío Seoane, E. "O poder local na provincia da Coruña durante a II República", en Fernández Prieto *et al.* (eds.) *Poder local, elites e cambio social na Galicia non urbana (1874-1936)*, USC, Santiago de Compostela, pp. 243-74. Casares puxo á fronte da política provincial primeiramente a Joaquín Poza Juncal entre o 16 de abril e xuño de 1931, e a continuación ó ferrolán José Gómez Bouza ata agosto (cando deixou o posto polo Goberno Civil de Lugo), Vicente Varela Radío (que xa desempeñara o posto en Pontevedra) ata xullo de 1932 e Juan González Quiroga ata mediados de setembro do

Provincial, controlada polo PRR, exerceu un eficaz contrapeso fronte ás directrices que se pretendían impor desde outras instancias de poder, dándose a circunstancia de que a totalidade dos representantes da *Federación Republicana de Orense* (con presencia de Acción Republicana, PSOE e PNRO ademais do PRR) nomeados para a Xestora da Deputación a principios da República se pasaron logo ás filas radicais[24].

Efectuada a repetición das eleccións municipais, que deron pé á súa vez a un considerable número de denuncias por irregularidades[25], a situación quedou tal como se amosa no mapa 1 e no primeiro dos gráficos que adxuntamos[26]. Da observación do mapa evidénciase un panorama confuso, no que unha gran cantidade de concelleiros corresponden a etiquetas de difícil interpretación como "republicanos", "republicanos independentes", "independentes"... e mesmo habería que ver en cántos casos os que se presentaban como "agrarios" tiñan vencellos reais co asociacionismo campesiño ou respondían polo menos en parte ás súas aspiracións e programas. Así e todo, son varios os aspectos que merecen a nosa atención:

— A posición predominante do Partido Radical (PRR), que conforma o grupo máis numeroso en 34 concellos (case dobrando os 18 correspon-

ano seguinte, momento no que Manuel Barbosa García inaugura a lista de gobernadores de tendencia radical; datos extraídos de García Mañá, L. M. *De los corregidores a los gobernadores civiles de Orense*, Ministerio do Interior, A Coruña, 1986, pp. 101 e ss.

24. Así figura exposto nunha queixa de *Acción Republicana* a Casares Quiroga en novembro de 1932 que se pode consultar no AGA, Gobernación, caixa 115. Recollemos tamén un testemuño oral moi ilustrativo do *modus operandi* dos republicanos para crear clientelas políticas pola expeditiva vía do favor: "Despois fixéronse os da agraria co concello de Irixo dirixidos por un tal Manuel de Mexide que viñera de América e outro irmau chamado Claudio que era mestre... Leváronme onda don Felisindo Álvarez Xesteira que era o que movía a política máis grande no Carballiño e este levoume a Ourense onda o Fábrega que era o presidente da Deputación de Ourense, pra recomendárenme no servizo e deixárenme en servizos auxiliares", pp. 1-4 da transcrición fonética da memoria de vida de Ramón Albitos Martínez de Parada de Labiote (Irixo), Arquivo Oral do M.E.R.

25. No mazo 30A, expediente 13, do Fondo de Gobernación do AHN pódense atopar numerosas denuncias, entre elas a do Comité do PRRS en Verín que, malia a victoria acadada, quéixase da intervención do goberno civil en favor da "candidatura republicano upetista patrocinada por el impopular Eloy Luis André". En bastantes dos outros casos trátase de acusacións cruzadas entre os radicais e os radical-socialistas das respectivas localidades.

26. O mapa non reflicte o partido que efectivamente gobernaba en cada concello —o que dependería en moitos dos casos de coalicións e o seu estudio requeriría un seguimento concello a concello que aquí nos resulta imposible facer—, senón o partido que acadou un maior número de concelleiros. Nos gráficos e mais nos listados do anexo mantivemos as denominacións políticas empregadas na redacción orixinal das dúas relacións da composición dos concellos que se citan ó longo deste traballo, que proceden do mazo 115 do fondo do Ministerio de Gobernación no A.G.A., e que foron elaborados polo Gobernador Civil a petición do propio Casares Quiroga. O primeiro listado leva data do 31 de outubro de 1932 e está encabezado do xeito que segue: *Relación alfabética de todos los Ayuntamientos de esta provincia en la que se consigna, numericamente, la filiación política con que presentaron sus candidaturas los concejales que integran los mismos, y que se remite al Sr. Ministro de la Gobernación en cumplimiento de sus telegramas circulares números 72 y 84 de fecha 29 de septiembre último y primero del actual.* Faltan unicamente os datos para Carballeda de Valdeorras, e na suma total dos concelleiros de

dentes ó Partido Republicano Radical Socialista), o que se explicaría tanto polas súas excelentes relacións coas sociedades agrarias que seguían acudindo á chamada electoral de Basilio Álvarez[27], como pola cooptación silandeira de membros das vellas redes políticas dinásticas que agora andaban á procura dunha cobertura política válida na nova situación[28].

— O feito de que o PSOE só apareza como a formación política dominante en catro concellos que presentan un dobre denominador común: forte cultura de mobilización social herdada do movemento agrario e sólida presencia de organizacións de clase que encadraban os obreiros que estaban a construír a liña férrea Zamora-Ourense-A Coruña. Nestas zonas a situación política radicalizouse progresivamente pola mestura de afiliación obrigatoria a un sindicato para conseguir un traballo escaso e a competencia na política local á que agora concorrían novos actores, sendo por iso os que sufriron a represión máis dura nos primeiros momentos da Guerra Civil[29].

— A maioría absoluta que o efémero *Partido Nazonalista Republicán de Ourense* (PNRO) acadou nos concellos de Acevedo —actualmente integrado no de Celanova—, Maside e Paderne. No Bolo conta coa minoría de máis concelleiros e ten ademais seis dos dezasete concelleiros na cabeceira do partido de Xinzo de Limia, onde en maio se constituíra un *Comité Agrario Regionalista* dependente do PNRO[30]. Os na-

cada formación hai algúns erros que solventamos mediante a adición dos datos desagregados por concellos, que estimamos máis fiables. O segundo listado xa inclúe formacións como a ORGA ou o PG e recolle a "filiación política actual" dos concelleiros, polo tanto a 31 de outubro de 1932. Os concellos aparecen na orde orixinal do listado, co cal Xinzo aparecerá como se fose "Ginzo" ou Xunqueira como se fose Junqueira". Nos orixinais tamén está invertida a orde dos concellos de Vilamarín e Vilamartín.

27. Marcos Valcárcel ten insistido no efecto de arrastre electoral que tiñan os carismáticos líderes do lerrouxismo ourensán (L. Fábrega, F. Ramos Cerviño, Pío Príncipe, Justo Villanueva, Antonio Buján e o propio ex-crego de Beiro) entre as masas labregas ás que unhas décadas antes organizaran. Isto explica a influencia do PRR en moitas sociedades agrarias espalladas polas diferentes comarcas da provincia *vid.* Valcárcel López, M. *Ourense...* Op. cit, p. 335 e "O papel das elites urbanas na Galicia non urbana da Segunda República: o exemplo ourensán", en Fernández Prieto, Núñez Seixas *et al.* coords. *Poder local, elites...* Op. cit.

28. Remitímonos de novo á Marcos Valcárcel quen apunta que desde a prensa capitalina dos partidos se farán constantes alusións á supervivencia en moitas vilas e núcleos rurais de antigos líderes monárquicos vencellados ós partidos da Restauración que intentan reciclarse como novos republicanos —por exemplo a afiliación ó galeguismo ou ó Partido Radical de antigos bugallalistas na comarca de Verín segundo denuncia dos socialistas— [...] dada a tardía organización da dereita no novo réxime, deberon abundar os movementos de representantes das vellas elites que pretendesen seguir a facer política desde as novas filas republicanas", cfr. Valcárcel López, "O papel das elites urbanas na Galicia non urbana..." *Op. cit,* p. 235.

29. Vexamos ó respecto un fragmentos da transcrición das conversas gravadas con Xosé Benito Sánchez Chao de Parada de Amoeiro, Arquivo Oral do M.E.R.: "Os afiliados ó sindicato comunista quixeron traballar na construcción dun camiño que iba dar á vía do tren, onde xa estaban unha brigada da UXT e outra da JAP que fixeran os carrilanos. Enfrentáronse no Portosancho o 20 de setembro de 1934 e tivo que intervir a Garda Civil de Punxín..."

30. HG 11-V-1931. En *La Lucha* (29-VIII-1931) sácase á luz a traxectoria bugallalista e upetista do rexedor de Paderne.

cionalistas comezaran a súa acción propagandística en 1930 cunha serie de xiras pola provincia que se ían traducindo na formación dos primeiros grupos galeguistas, pero segundo M. Valcárcel nunca acadaron unha estructura consolidada[31].

O reparto do poder na esfera local correspondíase a grandes trazos, cos resultados das diferentes forzas nas eleccións para as Cortes Constituíntes, onde o PRR acadará tres dos nove deputados elixidos pola provincia, dous o PRRS e un o PSOE, o PNRO e *Acción Republicana*, máis o caso particular de Calvo Sotelo.

2. O PANORAMA ACLÁRASE: A EVOLUCIÓN POLÍTICA ATA OUTUBRO DE 1934

No decurso do período que transcorre ata outubro de 1934 prodúcese unha serie de cambios que van desembocar na situación reflectida no mapa 2 e no gráfico 2. Moitos dos concelleiros que foran elixidos baixo siglas de conveniencia ou por partidos de pouco peso político, buscan acubillo nas fileiras dos partidos que ostentan a hexemonía na provincia (PRR) e no goberno durante o primeiro bienio republicano. Disipado todo resto da coopéración na *Federación Republicana de Ourense* na etapa previa ó advenimento da República, os diferentes partidos republicanos compiten agora por acaparar o maior apoio posible dos concelleiros que saíran electos polas candidaturas apadriñadas polos Centros Republicanos locais e pola Conxunción Republicano-Socialista ou como independentes de fortuna. Hai que ter en conta ademais que os gobernadores civís contaban coa facultade de cesar os membros das corporacións locais, e que os poncios orguistas farán uso desa atribución contra alcaldes que non lles eran afíns[32].

O Partido Radical vai ser, de novo, o maior beneficiado da redefinición de campos no ano e medio posterior ó 12 de abril, consolidando a súa posición hexemónica en 43 concellos (o 45 por cento do total pro-

31. Valcárcel, Marcos. "O papel das elites...", *Op. cit:* pp., 237-8. O seu proselitismo político debíase caracterizar máis polo voluntarismo que pola organización eficaz, tal como se deduce do seguinte fragmento da memoria de vida dun dos recrutados por esa táctica de acción: "Entonces entraron en Política Vicente Risco e Otero Pedrayo, empezaron a dar mítines e a facer agrupacións [...] Eu estaba como cabecilla eiquí no aiuntamiento da sociedade agraria de Toén e cando viñeron dar unha charla convencéronme. Entón xa quedei representando á Irmandade Galeguista que englobaba á sociedade agraria [...]. As sociedades agrarias foran as primeiras fundadoras do movemento agrario e galego, pero logo claro, veu unha nova generación de xente, e eso traducíuse na loita política en que empezaron estes novos políticos, que eran grandes talentos. ¡Coma Otero Pedrayo que era un talento ou Vicente Risco que era outro talento!", extraído da memoria de vida de Gonzalo Rodríguez Pérez de Alongos (Toén), Arquivo oral do M.E.R.

32. Para Ourense coñecemos os casos de Castro Caldelas (alcalde elixido como monárquico en 1931), Beade (monárquico), Castrelo de Miño (PRR), Laza (PRRS), Verín (PRR) ou Monterrei (PRRS). Outra facultade que podía dar moito xogo era a de cubrir as vacantes.

vincial) coas defeccións dalgúns electos noutras filas[33]. Nestas alturas o PRR conta xa cunha extensa rede de comités locais (como amosa o mapa 3) e co apoio electoral de numerosas organizacións agrarias, beneficiándose da figura aínda carismática de Basilio Álvarez como banderín de enganche[34]. Resulta moi ilustrativo da dinámica sociopolítica no nivel local o caso do concello de Baños de Molgas, recreado a través da documentación do arquivo particular de Florencio Salgado Conde. Este personaxe aparece constantemente en todas as organizacións sociais ou políticas que van actuando na política local desde posicións agrarias ou republicano radicais desde moito antes da II República, e a súa traxectoria serve así mesmo para ilustrar as relacións entre os radicais ourensáns e as organizacións campesiñas. Don Florencio era copropietario do balneario daquela vila pero residía habitualmente en Ourense, o que o convertía no *political middleman* ideal para conectar coas directivas provinciais das diferentes formacións políticas transmitíndolles as necesidades dos seus correlixionarios: foi un dos socios fundadores da Sociedade Agraria de Almoite, representándoa nas reunións da Federación Provincial, do Comité Republicano Radical de Maceda (1912), ó que representa no Comité Provincial do Partido Radical, e da *Sociedad Republicana y Agraria de Baños de Molgas.* Ocupou a alcaldía deste concello desde 1933 e coa chegada do "Glorioso" movéronno ó cargo de xuíz municipal, constando nos seus arquivos un certificado de ordenada e cristiá conducta e probada adhesión ó Réxime[35].

A moita distancia do PRR situábanse o Partido Republicano Radical Socialista, mermado pola deserción de boa parte dos seus concelleiros desde a foto fixa que antes ofreciamos e que se mantiña como forza co meirande número de concelleiros en 14 municipios, *Acción Republica-*

33. Vexamos algúns exemplos: en Piñor e Rairiz de Veiga, por exemplo, os doce concelleiros elixidos como "republicanos" en 1931 intégranse no radicalismo, e en Baltar a mesma operación vén protagonizada polos concelleiros federais. O concello de Blancos ofrécenos outra pauta para a expansión da influencia radical: en 1931 contaba cunha corporación monocolor de "republicanos agrarios" que se pasan en bloque ó PRR, ó tempo que a Sociedade Agraria local desaparecía porque a meirande parte dos seus socios se integrara nunha recén fundada *Sociedad Radical Agraria*, segundo a información existente sobre ambas as dúas sociedades no A.G.A., Sección de Xustiza, mazo 947. Estes datos só nos proporcionan, por suposto, unha visión xeral dos acontecementos que non nos permite coñecer as razóns últimas dese abandono masivo de socios da sociedade orixinal —que ademais só levaba uns meses de vida—, nin tampouco os vencellos sen dúbida existentes entre esta e os concelleiros elixidos en 1931.

34. No *Libro de Oro del Partido Republicano Radical*, Madrid, s/d. están listados un total de 93 comités locais do PRR, pero debemos ter en conta que algúns deles eran de ámbito parroquial, polo que podían coexistir máis de un no mesmo concello. Para todo o referente ó PRR en Ourense, Valcárcel López, M. *Ourense...* Op. cit., pp. 290-342.

35. Tivemos acceso a esta documentación particular gracias á perspicaz xenerosidade de Xusto Carnicero Méndez-Aguirre que primeiro salvou o arquivo privado de don Florencio dunha reforma no balneario que, sen dúbida, eliminaría estes "papeis vellos" e que logo puxo á nosa disposición este material que agora está salvagardado nos seus arquivos particulares.

na (formación predominante en oito deles) e os socialistas (en cinco). Aínda que o PRRS era a nivel galego un partido de implantación predominantemente urbana e de base burguesa, con especial incidencia entre o funcionariado —nomeadamente os mestres— e profesións liberais, nalgúns concellos ourensáns beneficiouse das excelentes relacións directas coas organizacións agrarias que tiñan en alta estima a actuación política e mesmo a propia figura social do mestre, moi incentivada pola política educativa de Marcelino Domingo[36]. Tanto Marcos Valcárcel coma X. M. Cid coinciden en que os mestres rurais foron o principal activo político do PRRS na provincia, moi vencellado coa Asociación de Traballadores do Ensino de Ourense tal como indican por exemplo, as memorias de Armando Fernández Mazas[37]. Un caso interesante é o de Xunqueira de Ambía, onde a política local estaba dominada por Aníbal Lamas Cid, tenente de alcalde, militante do PRRS e presidente dunha Sociedade Agraria, que foi cesado polo gobernador civil xunto con outros concelleiros[38]. E non esquezamos tampouco que o propio Benigno Álvarez comezou a súa andaina política nesta formación para derivar logo ó PCE, optimizando o capital relacional que adquirira no desempeño da súa profesión de veterinario polas feiras e aldeas da provincia.

36. O mestre era xunto co cura, o secretario municipal e algún que outro "estudiado", un dos actores que dispuñan do máis amplo repertorio de recursos relacionais —traducidos nunha óptima situación nas redes microsociais— para converterse en intermediario político ou simplemente, en xestor de recursos productivos ou políticos alleos nos concellos da Galicia rural. Felipe Castro Pérez (*Entre a tradición e a modernización. O agrarismo na Terra de Celanova.* Traballo de curso inédito, Universidade de Vigo, 1997) encontrou varios mestres entre os organizadores de sociedades agrarias nas terras de Celanova e abundan os testemuños que coinciden con esa deferencia labrega que nós apuntabamos: "O cura é un cura e o maestro é un maestro e merecen respeto... Daquela os maestros eran bos coma o Joaquín Suárez ou o Ansias que tamén o destituíron, porque a maioría dos maestros tiñan algunha política. Coma o Rafael Alonso que era maestro en Amoeiro e secretario da Sociedade Agraria de Cambeo, que a este claudiárono... Daba mitíns representando á sociedade agraria de Bóveda co meu tío Modesto que era xastre pero fora a Cuba no 1916 e voltou no 1919 con moitos libros e co Juan Antonio que volvera do Uruguay sendo anarcosindicalista e traballaba de fontaneiro en Ourense [...] Despois cando veu a guerra, este maestro de Amoeiro claudiárono e ó Juán Antonio paseáronlle á muller porque se pasou ós republicanos". Extraído da memoria de vida de Nicolás Santos de Bóveda (Amoeiro), Arquivo Oral do M.E.R. Idéntico protagonismo político do mestre como animador do asociacionismo para o antigo concello de Enfesta (hoxe incorporado a Santiago) en Bernárdez Sobreira, A., e Cabo Villaverde, M., "Asociacionismo campesiño e poder local na II República: unha análise microhistórica", en Fernández Prieto *et al.*, coords., *Poder local...* Op. cit., pp. 327-52.

37. Cid Fernández, X. M. *Educación e ideoloxía en Ourense na Segunda República.* Servicio de Publicacións da USC, 1989; e Valcárcel. "O papel das elites...", *Op. cit.*, pp. 236-7.

38. A suspensión de Lamas Cid debeuse a un incidente que tivo lugar en outubro de 1931 cando a Asociación Agraria Republicana local retou a un debate público a Santiago Camba (ex-veterinario municipal coa Dictadura e agora presidente da Asociación Republicana Radical de Xunqueira de Ambía) para responder ás acusacións que aquel lle fixera nunha folla volandeira titulada "Vaya un cínico". Os partidarios de Lamas publicaron outra na que lle lembraban á cidadanía a sucesiva militancia de Camba na U.P. e na

En canto á ORGA, e malia a súa utilización dos resortes administrativos, só contaba a finais de 1932 cun 3 por cento do total dos concelleiros da provincia, sendo a forza dominante unicamente en tres concellos: os do Carballiño e Punxín a costa do PRRS, e o de Nogueira de Ramuín gracias á incorporación dunha maioría dos "republicanos independentes" elixidos en 1931[39]. E no que atinxe ó Partido Galeguista, evidénciase que a pesar do teórico reforzamento que debería supor a aparición dunha forza a nivel galego que agrupara as formacións de ámbito máis reducido xurdidas con anterioridade a decembro de 1931, nin sequera foi quen de manter as posicións acadadas polo PNRO, diminuíndo tanto no número total de concelleiros na provincia (dun 5,4 por cento a un 3,2 por cento con respecto ás siglas anteriores) como no de concellos nos que eran a formación política maioritaria, caso no que só se atopaban en outubro de 1932 O Bolo e Paderne de Allariz.

Tras ano e medio de vixencia do réxime republicano, o mapa do poder local na provincia simplificárase, pois, considerablemente, co Partido Radical como forza dominante, un bloque constituído polos partidos presentes na coalición gobernante e, xa cunha presencia reducida respecto a 1931, os agrarios e republicanos de diverso matiz. Os concelleiros declaradamente monárquicos tamén diminúen, adaptándose á nova situación polo expeditivo método de ingresaren nos partidos republicanos ou mediante un sinxelo cambio de etiqueta, como no caso de Castro Caldelas, onde os once concelleiros que acceden ó consistorio baixo tal denominación en 1931 se apresuran logo a adoptar a de "republicanos", ante as protestas das agrupacións locais dos partidos republicanos, da Sociedade Agrario-Socialista local e do semanario socialista *La Lucha* (29-VIII-1931)[40].

As eleccións a Cortes de novembro de 1933 mudaron o escenario e os equilibrios políticos, de xeito que a situación hexemónica do partido radical na provincia sintonizaba por fin co que sucedía nas altas esferas do Estado, se ben esta marea política non se trasladou de inmediato ó

U.M.N. (pola que fora proclamado concelleiro o 12 de abril) ata atopar o seu lugar baixo o sol do lerrouxismo ourensán. Esta folla consérvase no arquivo de Florencio Salgado ó que nos referimos anteriormente. Nas páxinas de *La Lucha* (20-II-1932) tamén se acusa a Lamas de bugallalista e de ter creado unha rede clientelar na que os familiares seus ocupaban a Secretaría do concello e o xulgado municipal. Os radicais locais e a Sociedade Agraria e de Oficios Varios La Aurora seguiron denunciando a influencia caciquil que mantiña Lamas Cid no período posterior á súa destitución como pode verse no artigo "un manifiesto de la sociedad agraria" en *Galicia*, 26 de abril de 1932, arquivo particular de Florencio Salgado.

39. Marcos Valcárcel aporta o dato de que a ORGA nada máis dispuña de sete comités locais en toda a provincia. Valcárcel, M. *Ourense...*, Op.cit., pp. 371-9.

40. AGA, Gobernación, caixa 115. As queixas conducirían á apertura dun expediente que remataría no cese do controvertido alcalde Gonzalo Fidalgo en decembro de 1932, aproveitando a existencia de determinadas irregularidades e os disturbios ocasionados a raíz do reparto de utilidades.

nivel local. Será no ronsel dos sucesos de outubro de 1934 cando o Goberno Civil empregue de novo as súas facultades legais para reducir a presencia dos partidos de esquerda nas corporacións locais[41]. A suspensión de cargos municipais por "falta de colaboración" na represión da folga revolucionaria afectoulles, de acordo cos datos que nós manexamos —ós que de seguro se lle poderían engadir varios casos máis—, ós alcaldes e/ou a unha parte ou a totalidade dos concelleiros de Amoeiro, O Carballiño, Ourense capital, Riós, Allariz, Melón, Maside e Entrimo[42]. No primeiro dos casos, o alcalde Castor Sánchez, caracterizado como "socialista de acción" e "elemento muy peligroso", foi acusado polo gobernador de tomar parte activa na folga, cesándoo e confinándoo a máis de 140 km do seu concello[43]. A corporación do Carballiño, pertencente a IR e ó PSOE, tamén foi suspendida en pleno, sendo substituída por cedistas e sobre todo radicais, o mesmo que se fixo coa da capital provincial[44]. Tamén estaba adscrita a *Izquierda Republicana* a totalidade dos concelleiros de Riós, suspendidos en pleno. En Allariz, que estaba gobernado por unha maioría republicano-agraria de tendencia esquerdista que desenvolvera unha xestión loada polo órgano socialista *La Lu-*

41. Con anterioridade a esa data xa se dera algunha suspensión illada como a do alcalde e séis concelleiros socialistas e azañistas do Barco ou a do alcalde de Vilardevós; AGA, Gobernación, caixa 115. No Barco dáse o caso curioso de que tanto os acusadores (a sección local do PRR) como acusados sacan a relucir o pasado bugallalista dos seus contrarios. E como xa era práctica habitual desde os anos da Restauración, a suspensión vén precedida da denuncia por parte de concelleiros da oposición e dunha inspección que descobre irregularidades na xestión municipal, aínda que por suposto as anomalías só son detectadas e sancionadas en corporacións controladas por grupos de coloración política contraria. É posible que a lista de concellos afectados sexa maior, xa que o citado fondo contén varias denuncias asinadas por comités locais do PRR, pero non documentación sobre o resultado das investigacións ou resolucións oficiais ó respecto. O proceso ten certa similitude co acaecido na provincia da Coruña, onde a suspensión tralos sucesos de outubro afectou a 250 concelleiros ou alcaldes, de 26 concellos; Grandío Seoane, E., "O poder local", *Op. cit.*, p. 253.

42. AGA, Gobernación, Caixa 115. Este fondo tamén recolle unha instancia do PRR de Xinzo de maio de 1935 pedindo a revocación dos concelleiros interinos alí nomeados, pero descoñecemos as circunstancias nas que foron cesados os concelleiros propietarios.

43. O gobernador amosa a maiores o seu descontento pola actitude do alcalde ante o conflicto entre os traballadores empregados nas obras da liña férrea Zamora-A Coruña e o contratista. Para esta figura e a dinámica sociopolítica do concello de Amoeiro pode consultarse Soutelo Vázquez, R. "Algúns aspectos do movemento agrarista no concello de Amoeiro, 1910-1936", en De Juana, J. e Castro, X. (eds.). *Aspectos históricos de Ourense. Anexo ás VIII Xornadas de Historia de Galicia*, Ourense, 1995, pp. 223-36. O propio fillo do alcalde relatábanos deste xeito o asunto: "Cesárono e mantivérono en arresto domiciliario durante 10 días ata deportáreno a Pontevedra o 7 de novembro de 1934. Estando alí avisárono dende Ourense de que iban matalo e fuxíu pro monte durante 15 ou 20 días. Logo baixou e voltou pra Amoeiro en 1935", extraído das conversas gravadas con Xosé Benito Sánchez Chao de Parada de Amoeiro, Arquivo Oral do M.E.R.

44. No Carballiño serían en concreto doce radicais, catro cedistas, dous agrarios e un independente. En Ourense foron doce radicais, cinco cedistas, catro agrarios e dous de Renovación Española. Ós responsables deste último concello atribuíuselles, como no resto dos casos, neglixencia e falta de cooperación na represión contra os feitos de outubro, pero sinálase ademais como agravante que consentiran que moitos empregados municipais secundasen a folga.

cha (5 e 14-XI-1931), resultou suspendido o alcalde Luís Cid Novoa. Os casos máis difíciles de explicar son desde logo os dos tres concellos restantes, porque os respectivos rexedores pertencían ó Partido Radical, e polo tanto non encaixan neste esquema xeral no que o gobernador aproveita a situación creada pola revolución de outubro de 1934 para reforzar o dominio na provincia do partido ó que serve[45].

Non dispoñemos lamentablemente dun cadro completo da configuración das corporacións locais con posterioridade a outubro de 1932, pero se consideramos a inicial supremacía radical e lle engadimos as suspensións posteriores a outubro de 1934, non resulta difícil de imaxinar que o dominio do PRR debeu de ser absoluto. Coa maioría dos concellos baixo o seu control, e dominando as dúas principais correas de transmisión e reproducción política no poder (o Goberno Civil e a Deputación), só a crise xeneralizada do partido lerrouxista no conxunto do Estado e as disensións internas dentro da organización provincial —lembremos por exemplo a ruptura co PRR de Basilio Álvarez e doutros líderes históricos que acoden ás eleccións de febreiro de 1936 na lista gobernamental de Portela Valladares[46]— puideron ameazar esta posición de absoluta hexemonía. Cabe lembrar neste senso, que a propia CEDA denunciou o excesivo uso partidista que facían os radicais das institucións no seu propio beneficio e rematou por se retirar do goberno municipal de Ourense, entre protestas pola parcialidade da conducta do gobernador civil, a quen os cedistas consideraban mero instrumento do deputado Fernando Ramos Cerviño. A desaparición dos radicais das corporacións municipais virá certificada pola drástica remodelación do poder local que efectuaron os gobernadores civís nomeados logo do triunfo da Fronte Popular. Sabemos que se realizou polo expeditivo e recorrido método de nomear xestoras pero descoñecemos aínda os detalles do proceso.

3. CONCLUSIÓNS

A maioría dos elementos que fomos sinalando ó longo deste traballo inciden nos límites das transformacións sociopolíticas acaecidas du-

45. O alcalde de Entrimo foi acusado de ter abandonado as súas funcións durante a folga revolucionaria, mentres en Melón se suspendeu a toda a corporación "por pertenecer a una Sociedad Agraria informada por un espíritu anarquizante que mantenía constante relación con elementos extremistas", sendo substituída por sete radicais e cinco independentes. Por último, os afectados pola substitución en Maside conseguen en febreiro de 1935 a reposición nos seus cargos logo de atribuírlle o sucedido a vinganzas partidistas que beneficiarían ós elementos calvosotelistas da localidade.

46. A partir desta crise só permaneceron na disciplina radical dos personaxes de relevo o catedrático J. Villanueva que acadará unha das cinco actas de deputado do PRR en todo o Estado, Santos Fernández, que dirixía a organización, e algún representante dos comités locais como Florencio Salgado Conde por Maceda e A. Benito Silva por Verín. Tomamos estes datos da tese de doutoramento de M. Valcárcel, *Ourense*... Op.cit., pp. 334-5.

rante o quinquenio republicano na provincia de Ourense, eivadas pola demostrada capacidade de adaptación e permanencia das redes de poder asociadas anteriormente ó conservadurismo bugallalista, e polo uso partidista das institucións. Velaí a orixe de mecanismos de consolidación e de pautas de comportamento político que adoitamos identificar coas máis rancias prácticas clientelares dos partidos turnantes da Restauración. É posible tamén que a propia inestabilidade política e a brevidade do experimento republicano contribuísen a reducir o impacto daquelas transformacións no xeito de facer política na escala local[47]. Esta inestabilidade política, xunto co desexo de manterse no poder que ten toda elite ou actor individual, explicaríannos tamén a importancia cuantitativa dos cambios de filiación partidaria, que actuou como unha implacable lei en favor das maiorías xa consolidadas[48].

E cómpre sinalar finalmente, o feito de o espacio político de dereita estar dominado en Ourense por Renovación Española/Bloque Nacional, que era un partido de cadros asentado sobre as redes clientelares que confluían en Calvo Sotelo, sendo máis escasa a presencia da CEDA, que polo seu ideario posibilista, pero sobre todo polo seu modo de actuar, achegábase moito máis ó que se conceptúa como un partido político moderno de masas capaz de mobilizar as súas bases aínda que sen democratizar a estructura da organización.

A panorámica do conxunto quedaría sesgada sen embargo, se só tomasemos en consideración estes factores que inciden nas permanencias, esquecendo a intensificación da mobilización política que se deu en toda Galicia, como consecuencia do efecto combinado do aperturismo na estructura de oportunidades políticas que modificou as pautas de comportamento dos partidos, e das consecuencias da crise económica internacional (pensemos sen ir máis lonxe nas mobilizacións contra o convenio da carne co Uruguai, as suspensións das obras do ferrocarril Zamora-Ourense-A Coruña ou ante a crise vitícola no Ribeiro), que

47. Referímonos ás sucesivas suspensións das garantías constitucionais, ou ó feito de nos concellos ourensáns se producir a renovación dos gobernos municipais, con posterioridade a 1931, non por votación popular senón mediante a destitución das corporacións e nomeamento de xestoras por parte dos Gobernos Civís, tralos sucesos de outubro de 1934 en favor de radicais e cedistas e despois de febreiro de 1936 en beneficio de elementos da Fronte Popular.

48. Semella que coa cultura política a nivel provincial acontece o mesmo que coa enerxía porque en Ourense atoparémonos de novo con este fenómeno —actualmente tipificado como "transfuguismo político"—, no período mais recente da transición e consolidación democrática. Lembremos que se o proxecto de Coalición Galega de Eulogio Gómez Franqueira rematou no cemiterio das boas intencións se debeu en gran medida ó incesante goteo de alcaldes e concelleiros cara a Centristas de Ourense, promovido por un Victorino Núñez que ameazaba con estrangularlles os orzamentos discrecionais que podía fornecerlles desde a presidencia da Deputación provincial, e moitos dos que hoxe se laian daquela "ocasión perdida" abandonaron a piña sen dubidalo para remaren no barco do aparente vencedor.

se traduciu por exemplo, no retorno de moitos emigrantes cun alto grao de concienciación sociopolítica[49].

O mesmo predominio provincial do Partido Republicano Radical non se construíu exclusivamente a base de incorporar elementos de dubidosa credibilidade republicana, nin da utilización no seu beneficio dos ámbitos de poder que controlaba (Deputación Provincial e a partir da victoria electoral de novembro de 1933 o Goberno Civil), senón que se debe incorporar á explicación a rápida creación dunha rede capilar de comités locais moi conectada coas organizacións do movemento agrario por todas as bisbarras da provincia (de feito ás sociedades afíns éralles recoñecida a condición oficial de filiais do partido). Esta circunstancia axuda a esclarecer o afianzamento do predominio radical no primeiro bienio republicano, cando o conxunto das institucións gobernativas lle eran hostís, en contra do acaecido coa ORGA na provincia da Coruña. Foi por iso que o cambio de tornas de novembro de 1933 só lles serviu para consolidar unha hexemonía que xa existía. O propio fracaso da ORGA no seu intento de facerse cun oco no espacio político na provincia desde o seu control do goberno civil ata finais de 1933, demostra que era necesario algo máis que a facultade de redactar o BOP e cesar alcaldes para facer política con éxito na Galicia da primeira metade dos trinta.

A expansión do PCE en Ourense tamén demostra as posibilidades para a intensificación da actividade partidaria dun xeito capilar fóra dos núcleos urbanos e vilegos. Esta formación pasa da insignificancia de 1931, a apadriñar unha Federación Provincial en abril de 1936 con 52 sociedades e a ter máis de dous milleiros de militantes nas vésperas do pronunciamento militar. Era a quinta provincia do Estado polo volume de militantes, só por detrás de Madrid, Sevilla, Oviedo e Valencia, e caracterizábase ademais por unha inusual impronta campesiña que se conseguira pola presencia dun líder carismático —o veterinario Benigno Álvarez procedente do Radicalsocialismo— combinada cun hábil labor de proselitismo entre as agrarias da provincia, nomeadamente na comarca de Valdeorras[50].

Estamos desde logo ante un tema idóneo para o dilema da botella. Podemos recrearnos no fraude vía artigo 29 ou pucheirazo, na cintura política amosada polas redes clientelares bugallalistas ou na desconcertante traxectoria de moitas corporacións locais, o que nos levaría a ofre-

49. Para unha reflexión sobre estas cuestións *vid.* Cabo Villaverde, M., "A Segunda República na Galicia rural", no volume que editado por X. G. Beramendi con traballos de diversos autores sobre a Segunda República en Galicia está a saír do prelo de Edicións Xerais.

50. Álvarez, S. *Memorias I. Recuerdos de infancia y juventud (1920-1936).* Edicións do Castro, Sada, 1985, p. 165. Sobre o PCE en Ourense *vid.* Marcos Valcárcel, *Ourense...* Op. cit. pp. 494-9 e 761, onde proporciona unha cifra de 3.212 militantes, mesmo superior á adiantada por Santiago Álvarez.

cer unha visión falsa, por incompleta, do período republicano en Ourense ou, se ampliamos o noso *locus* de estudio, en Galicia. Ou podemos ter en conta que o quinquenio republicano nos ofrece os suficientes elementos de transformación, e sobre todo a plenitude doutros que xa estaban presentes en etapas anteriores, como para non conformarnos con ver a botella medio baleira nin darnos por satisfeitos coas recorrentes versións fatalistas que só inciden nas permanencias e esquecen todos os factores de cambio agás para presentalos como outra ocasión perdida neste fisterre de renuncias e atrasos. A estes últimos convidariámolos a reflexionar sobre unhas palabras recentes de Julián Casanova, para quen "todos podemos conformarnos con lo que tenemos, pero yo siempre he añorado esa historia comparada que sitúa las investigaciones particulares en una amplia dimensión de cuestiones teóricas acerca de la sociedad y de sus procesos de continuidad y transformación"[51].

M. C. V.
R. S. V.

ABREVIATURAS EMPREGADAS

AGA: Arquivo Xeral da Administración (Alcalá de Henares).
AHN: Arquivo Histórico Nacional (Madrid).
MER: Museo Etnográfico de Ribadavia.
HG: *Heraldo de Galicia*, Ourense.
IR: Izquierda Republicana.
JAP: Juventudes de Acción Popular.
PG: Partido Galeguista.
PNRO: Partido Nazonalista Repubricán de Ourense.
PRR: Partido Republicano Radical.
PRRS: Partido Republicano Radical Socialista.

51. Casanova, J. "La sociología histórica en España", en *Historia, antropología y fuentes orales* 16, 1996, pp. 61-73.

GRÁFICO 1. Concelleiros na provincia de Ourense por filiación política en 1931 trala repetición parcial das eleccións (datos en %)

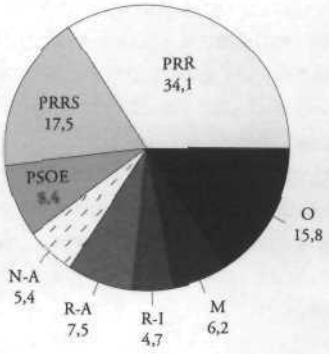

PRR: Partido Radical
PRRS: Partido Republicano Radical Socialista
PSOE: Partido Socialista Obrero Español
N-A: Nacionalistas-autonomistas
R-A: Republicano-agrarios
R-I: Republicanos independientes
M: Monárquicos
O: Outros

GRÁFICO 2. Concelleiros na provincia de Ourense por filiación política en outubro de 1932.

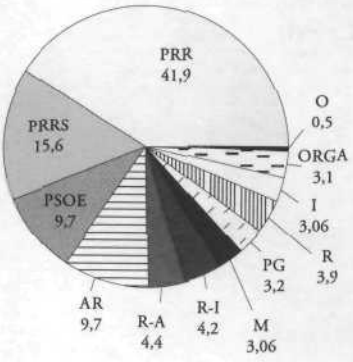

PRR: Partido Radical
PRRS: Partido Republicano Radical Socialista
PSOE: Partido Socialista Obrero Español
R: Republicanos
R-A: Republicano-agrarios
R-I: Republicanos independentes
M: Monárquicos
I: Independentes
PG: Partido Galeguista
AR: Acción Republicana
ORGA: Organización Republicana Galega Autónoma
O: Outros

CONCELLOS DA PROVINCIA DE OURENSE
O Irixo
Piñor
San Cristovo de Cea
Bearíz
Boborás
O Carballiño
Viamarín
A Peroxa
Maside
Amoeiro
Coles
Nogueira de Ramuín
Avión
Leiro
San Amaro
Punxín
Ourense
Pereiro de Aguiar
Esgos
Xunqueira de Espadanedo
Parada do Sil
A Teixeira
Castro Caldelas
Río
Larouco
Petín
Vilamartín de Valdeorras
Rubiá
A Rúa
O Barco
Carballeda
Carballeda de Avia
Cenlle
Beade
Barbadás
Poboa de Trives
O Bolo
A Veiga
Ribadavia
Castrelo de Miño
Toén
San Cibrao das Viñas
Paderne de Allariz
Montederramo
Chandrexa de Queixa
Manzaneda
Melón
Arnoia
Maceda
Taboadela
Baños de Molgas
Cartelle
A Merca
Cortegada
Gomesende
Allariz
Xunqueira de Ambía
Vilar de Barrio
Viana do Bolo
Ramirás
Pontedeva
Celanova
A Bola
Vilariño de Conso
Quintela de Leirado
Padrenda
Sandiás
Sarreaus
Laza
Verea
Rairiz de Veiga
Vilar de Santos
Castrelo do Val
A Gudiña
A Mezquita
Xinzo de Limia
Bande
Trasmirás
A Porqueira
Lobeira
Os Blancos
Riós
Cualedro
Verín
Entrimo
Muíños
Calvos de Randín
Baltar
Monterrei
Vilardevós
Lobios
Oímbra
0
10 Km

MAPA 1. Formación con maior número de concelleiros nas corporacións municipais en 1931 trala repetición parcial das eleccións.

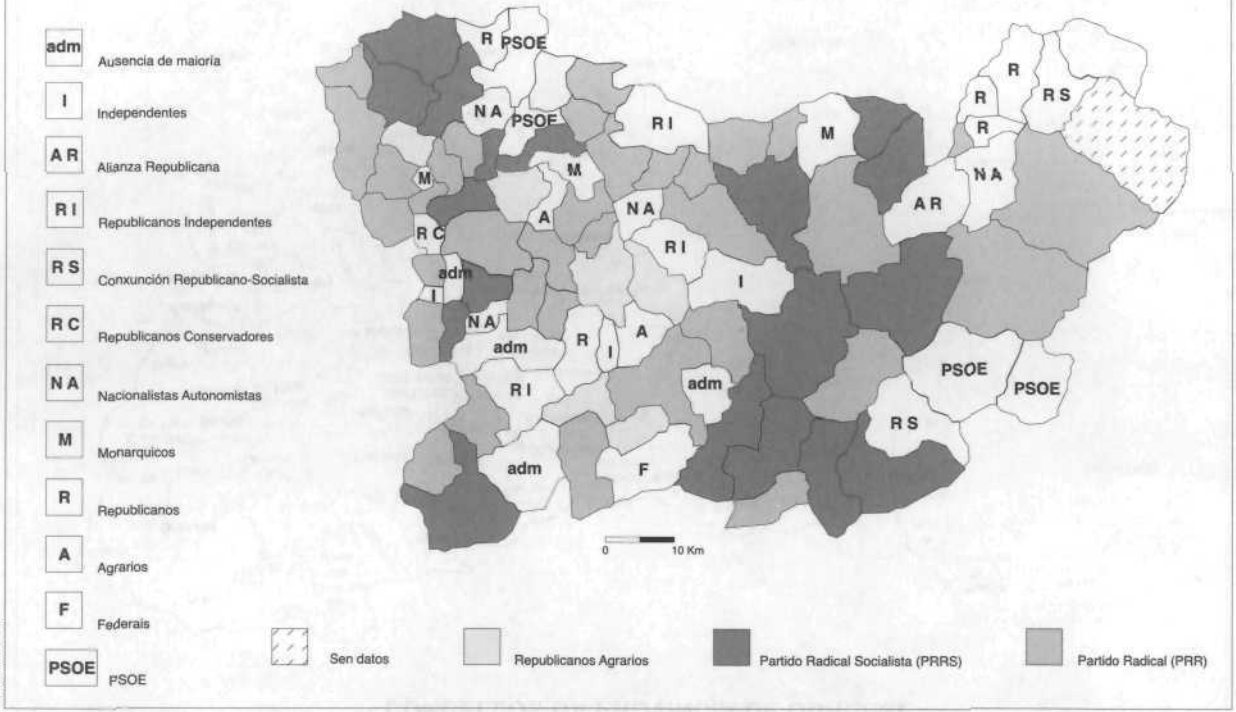

Fonte: A.G.A. Gobc. 115. Elaboración propia.

MAPA 2. Formación con maior número de concelleiros nas corporacións municipais a 31 de outubro de 1932

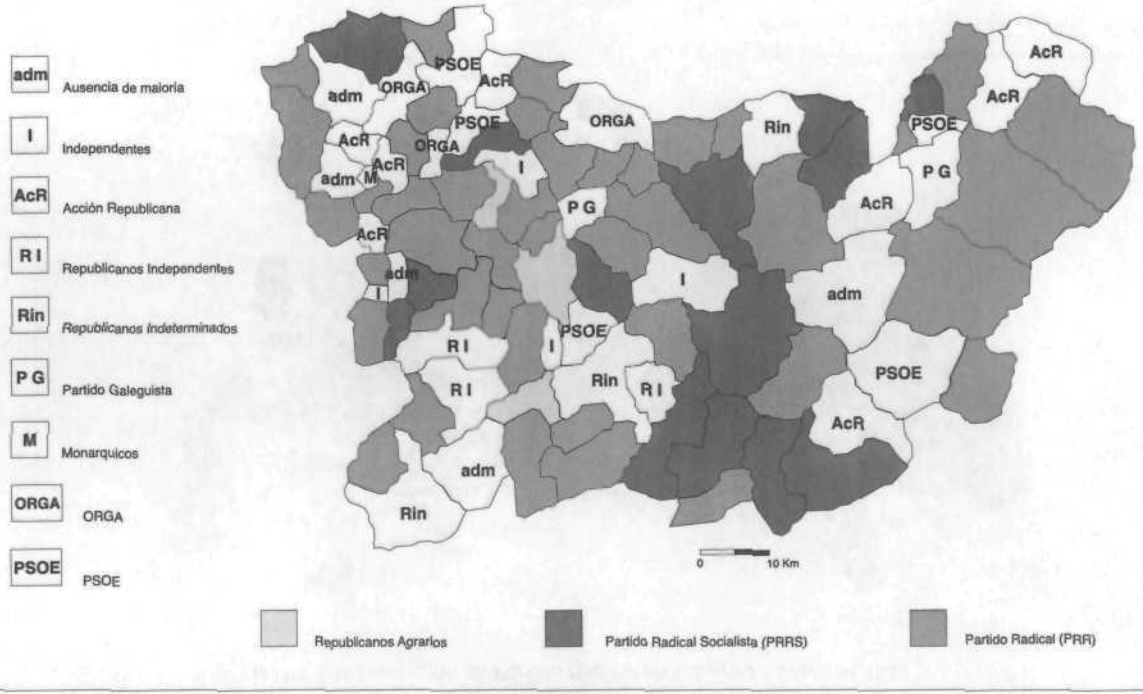

Fonte: A.G.A. Gobc. 115. Elaboración propia.

MAPA 3. Implantación do Partido Radical en Ourense a finais de 1932

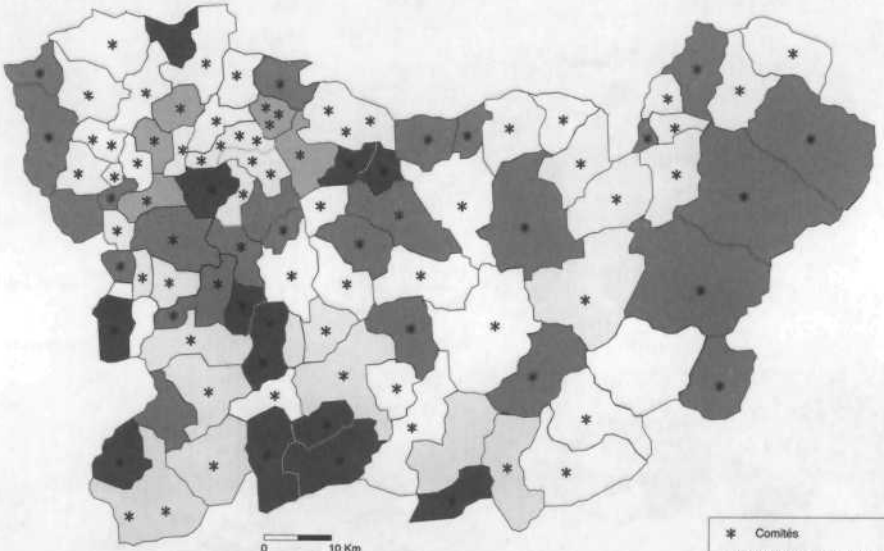

Fonte: A.G.A. Gobc. 115 e Libro de Oro del PRR. Elaboración propia.

COMPOSICIÓN DAS CORPORACIÓNS MUNICIPAIS. XUÑO 1931

	Nº CONCELL	PRR	PRRS	PSOE	ACC.REPUB	N.A.	FEDERAIS	R.C.	DEREIT.REP	A.R.	CONX. R.S.	REP.AGRAR	REP.INDEP.	REP.INDET.	REPUBLIC.	AGRARIOS	MONARQ.	INDEPEND.
Acevedo	9	4				5												
Allariz	17			2								12			1	2		
Amoeiro	12			9	3													
Amoia	10	3						7										
Avión	13	13																
Baltar	11						11											
Bande	13			3									10					
Baños Molg.	13	5											6			2		
Barbadás	11	3	1	1									1			5		
Barco Vald.	14	1									10						3	
Beade	9	2															7	
Beariz	11	6										5						
Blancos	10											10						
Boborás	16	7	9															
Bola, A	12	12																
Bolo, O	13	2		1	1	6		2		1							1	
Calvos Rand.	12	12																
Canedo	16	3	8	2								3						
Carballeda A	11	8		3														
Carballeda V	12																	
Carballiño, O	18		10	7														1
Cartelle	15	9															6	
Castr.Miño	11		11															
Castr.Val	11	9	2															
Castro Cald.	14				3												11	
Cea	14		5	8														1
Celanova	15	11		1									1					1
Cenlle	13	8		1									4					
Coles	13	6		5									2					
Cortegada	11	9				2												
Cualedro	12		10			2												
Chandrexa Q	11	6	1			4												
Entrimo	12	10																
Esgos	11	8	3															
Gomesende	12	6										6						
Gudiña, A	10			10														
Irixo, O	14	5	9															
Larouco	9	6															3	
Laza	12		12															
Leiro	13			1								5		1			4	2
Lobeira	10	6				4												
Lobios	12		9			2												1
Maceda	14	11	2			1												
Manzaneda	11									11								
Maside	14					13											1	
Melón	12	12																
Merca, A	13	11		2														
Mezquita, A	11		2	8		1												
Mideerramo	12		8										4					
Monterrei	12	1	11															
Muíños	13	2	1	5												5		
Nogueira R.	16												16					
Ofmbra	11	11																
Ourense	23			5		1					6						8	3
Paderne	12			5		7												
Padrenda	12	12																
Parada Sil	11	6	3										1					1
Pereiro Ag.	15	9		2													2	2
Peroxa, A	16	9															6	1
Petín	10	4													6			
Piñor	12														12			
Porqueira	11											11						
Pobra Trives	14	4	8															
Pontedeva	9																	9
Punxín	9	2	7															
Quintela Leir.	10		10															
Rairiz Veiga	12														12			
Ramirás	13	5	8															
San Xoán Río	12		12															
Ríós	13										13							
Ribadavia	14	11	2	1														
Rúa Vald., A	11														7		4	
Rubiá	12			3								8					1	
San Amaro	11	5															3	3
Sandiás	10	4														5	1	
Sarreaus	11	10											1					
San Cibrao V.	12	11	1															
Taboadela	11	7		2					2									
Teixeira	10	9											1					
Toén	11	2										7	2					
Trasmirás	10												5				5	
Veiga, A	15	9				6												
Verea	11	2		4			4				1							
Verín	14	3	10	1														
Viana Bolo	16	12	1	2												1		
Vilamartín	12											7					5	
Vilamartín	12			2		3									7			
Vilar Barrio	11																	11
Vilar Santos	9	3	2															4
Vilardevós	13		13															
Vilariño Con.	10	1	9															
Xinzo Limia	17	11				6												
Xunqueira A.	12											12						
Xunqueira E.	10	10																

COMPOSICIÓN DAS CORPORACIÓNS MUNICIPAIS. OUTUBRO 1932

	Nº CONCELL	PRR	PRRS	PSOE	ACC.REPUB	P.G.	R.C.	REP.AGRAR	REP.INDEP.	REP.INDET.	AGRARIOS	MONARQ.	ORGA	INDEPEND.	VACANTES
Acevedo	9	6				2			1	1					
Allariz	17			2				11	1	2					1
Arnoeiro	12			9	3										
Arnoia	10	2			5		2		1						
Avión	13	9	1		3										
Baltar	11	11													
Bande	13	4		2					6						1
Baños Molg.	13	10		3					1						
Barbadás	11	3	1	1				5							
Barco Vald.	14	1		4	5					1		3			
Beade	9	2										7			
Beariz	11	6						5							
Blancos	10	10													
Boborás	16	7											7		2
Bola, A	12	12													
Bolo, O	13	2		1	1	5	2		2						
Calvos Rand.	12	12													1
Canedo	16	3	9	2	1										
Carballeda A	11	4	4	2											1
Carballeda V	11	11							1						
Carballiño, O	18			7									10		1
Carballe	15	10	2		1					1					1
Castr.Miño	11	5	1	4											1
Castr.Val	11	9	2												
Castro Cald.	14				3					11					
Cea	14		5	8					1						
Celanova	15	11		1					1	1					1
Cenlle	13				10				3						
Coles	13	6	2	5											
Cortegada	11	9							2						
Cualedro	12		10			2									
Chandrexa Q	11	6	1			4									
Entrimo	12	12													
Esgos	11	10													1
Gomesende	12	6						6							
Gudiña, A	10			8											2
Irixo, O	14	5	9												
Larouco	9	6										3			
Laza	12		12												
Leiro	13	2	1	1	6			2	1						
Lobeira	10	6				4									
Lobios	12	2								10					
Maceda	14	13				1									
Manzaneda	11	4			5										2
Maside	14	7			5			1				1			
Melón	12	10										2			
Merca, A	13	9		2						1					
Mezquita, A	11	8	1		1										1
Mtederramo	12		8						4						1
Monterrei	12	1	11												
Muíños	13	2	1	5				5							
Nogueira R.	16	3	1	1		2							9		
Oímbra	11	11													
Ourense	23	1	3	6		2			4					8	
Paderne	12			4		8									
Padrenda	12	12													
Parada Sil	11	6	3						1						1
Pereiro Ag.	15	7		2								2		4	
Peroxa, A	16	9										6		1	
Petín	10	4		6											
Piñor	12	12													
Porqueira	11							11							
Pobra Trives	14	6	7												1
Pontedeva	9													9	
Punxín	9	1											7		1
Quintela Leir.	10		10												
Rairiz Veiga	12	12													
Ramirás	13	4	8												1
San Xoán Río	12		11												1
Ríos	13				13										
Ribadavia	14	8	1	1					1	1					2
Rúa Vald., A	11	4	5	2											
Rubiá	12			3	8							1			
San Amaro	11	6	3							3					
Sandiás	10	1		5					1						3
Sarreaus	11	10								1					
San Cibrao V.	12	11	1												
Taboadela	11	8		1			2								
Teixeira	10	9							1						
Toén	11	10													1
Trasmirás	10								5			5			1
Veiga, A	15	8		1		6									
Verea	11	2							9						
Verín	14	3	10	1											
Viana Bolo	16	11		1					1	1					3
Vilamartín	12				7							5			
Vilamartín	12	6		3									2		
Vilar Barrio	11			1				2						8	
Vilar Santos	9	3	2											4	
Vilardevós	13		13												
Vilariño Con.	10	4	1	4	1										
Xinzo Limia	17	7								10					
Xunqueira A.	12		8		4										
Xunqueira E.	10	10													

ABREVIATURAS	
ACC.REPUB.	ACCIÓN REPUBLICANA
A.R.	ALIANZA REPUBLICANA
CONX.R.S.	CONXUNCIÓN REPUBLICANO-SOCIALISTA
DEREIT.REP.	DERECHA REPUBLICANA
INDEPEND.	INDEPENDENTES
MONARQ.	MONÁRQUICOS
N.A.	NACIONALISTAS AUTONOMISTAS
ORGA	ORGANIZACIÓN REPUBLICANA GALLEGA AUTÓNOMA
P.G.	PARTIDO GALEGUISTA
PRR	PARTIDO REPUBLICANO RADICAL
PRRS	PARTIDO REPUBLICANO RADICAL SOCIALISTA
PSOE	PARTIDO SOCIALISTA OBRERO ESPAÑOL
R.C.	REPUBLICANOS CONSERVADORES
REP.AGRAR.	REPUBLICANOS AGRARIOS
REP.INDEP.	REPUBLICANOS INDEPENDENTES
REP.INDET.	REPUBLICANOS INDETERMINADOS
REPUBLIC.	REPUBLICANOS
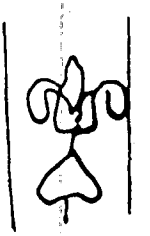
Fonte: AGA, Gobernación 115.